

РЕЦЕНЗИЈА

за *Положбата на жените во антиката: Правни папируси од
Птолемајски и Римски Египет* од Даниела Тошева

За историското истражување да има цврста подлога, потребно е да се преведуваат, да се читаат и да се толкуваат примарни извори и оригинални историски документи. Тоа денес е страшно непопуларна, речиси демодирана работа. Мнозина го замислуваат преведувачот како некаков подгрбавен, подзаморен и слабовиден вљубеник во ретки и чудни нешта, кој го минува животот во расчитување на опскурни кратенки и сигли на пожелтен пергамент или папирус – што, верувам, ќе ги насмее сите што ја познаваат приредувачката на оваа книга. И помислата дека примарните извори се недостапни, тешки и здодевни е еднакво голема заблуда, зашто електронските верзии на изворите се исто толку достапни, колку и најобичниот весник или портал, а многупати се поживи и повозбудливи дури и од најубавите прераскажувања на надарените историографски пера. „Тој ги заклучи неговите и моите робови заедно со моите штитенички, неговиот управник и неговиот син, седум дена во неговиот подрум, ги повредуваше неговите робови и мојата робинка Зоја, тепајќи ги на мртво со удари, а на моите штитенички им принесувал огин додека биле целосно голи“ – се жали една неименувана сопруга. „На моите штитенички им рекол „Дајте сè што е нејзино.“, а тие му рекле „Немаме ништо нејзино.“ На слугите, пак, коишто ги искамшикувал, им рекол: „Што зеде од мојата куќа?“ А тие измачувани му рекле: „Ништо не зеде, но сиот твој имот е безбеден.“ [...] Се заколна во присуство на епископите и на неговите браќа, „Отсега понатаму нема да ги кријам од неа сите мои клучеви“, тој им веруваше на своите слуги, а мене не, „ниту ќе ја навредувам неа отсега понатаму“. Откако направивме брачен договор, тој и покрај договорот и заколнувањата повторно ги криеше клучевите од мене. А кога отидов во црква на Сабат, тој ми ги затвори надворешните врати и ми рече: „Зошто отиде на црква?“ И ми зборуваше многу пцости во лице и низ неговиот нос.“ (22)

Ете зошто примарните извори често умеат да ги изненадат и да им оставаат длабок впечаток на читателите: затоа што се опипливи, вистински и лични, и зашто преку нив историјата добива човечки лик. Преку оригиналните документи, читателите ги допираат животите на луѓето кои ја создавале таа историја, ги споделуваат нивните чувства и ги согледуваат нивните вредности и ставови. Ваквиот личен, човечки израз на историјата ѝ дава боја, а на читателите – пат до главните ликови на некоја дамнешна приказна. Дури и најдобро напишаните историски дела стојат наспроти примарните извори како што описите и критиките на уметничките и книжевните ремек-дела стојат наспроти оригиналите. Не е исто да се прочита учебникарски опис на слика од Жерико или Климт, и сликата да се восприема во живо; ниту, пак, е исто да се прочита критика за некоја театарска претстава, и навистина да се отиде во театар. Така и во истражувањата на минатото треба да се искористи секоја прилика за да се запознаат темелите на нашето историско знаење самостојно, со свои очи и со сопствен ум.

Може да се тврди дека школуваните историчари добро ги познаваат приликите, настаните и главните актери во одреден историски период, па можат многу подобро да ги протолкуваат и да ги искористат изворите, одошто некој сè уште невешт студент или вљубеник во историјата. Ова е точно; па сепак, со читање на оригинални документи може да се научат нешта кои не може да ги репродуцира дури ни највештата рака. Ниту еден ученик, студент или вљубеник во минатото не треба да се задоволи со тоа да му прераскажуваат, кога може и самиот да прочита, да обликува сопствени судови, мислења и чувства, и да не зависи од туѓи приказни. Додека читаме извори, не се концентрираме на тоа да го запомнине или да го научиме напамет, туку да го разбереме и да го обмислиме прочитаното: кој ни зборува, што ни кажува, и што може да се крие зад неговите зборови. Ова е прв чекор кон вештината на толкувањето: не просто да се собираат факти, туку да се навлезе во нивната вистинска природа и да се состави приказната што тие факти ни ја раскажуваат.

Ова е многу важно за секој што сака учи и да осознава, и тоа поради повеќе нешта. Прво, примарните извори го изложуваат читателот на различни гледишта за клучни проблеми од минатото, но и од нашето совремие. Историјата се врти околу нешта за кои жестоко се расправале учесниците во опишаните настани, исто како што историчарите, социолозите, политичарите и граѓаните денес се расправаат за тоа како треба да се протолкува минатиот настан. Второ, додека чита оригинални документи, читателот е принуден да се прашува, да размислува критички, да гради претпоставки и да дава толкувања на минати и современи настани и процеси. При анализата на примарен извор, се придвижуваме од обичното согледување факти, до извлекување заклу-

чоци за она што го читаме. Една од најважните придобивки е сознанието дека има разни точки на гледање на една иста работа: каква била намерата на писателот, фотографот, композиторот или чиновникот, и како неговата намера влијае врз нашето разбирање или толкување на изворниот материјал? Особено на студентите им е тешко да сфатат дека сите ние секојдневно создаваме историја, и дека секој од нас, во текот на својот живот, остава зад себе примарни извори што ќе ги обработуваат некои идни историчари. А сепак, откако ќе го сфатат тоа, на студентите им стануваат најинтересни токму изворите напишани во прво лице – какви што се повеќето документи во оваа книга. „Како што разговарав со мајка ми Евдајмонида [...] во врска со имотот што ми беше оставен мене од татко ми Сарапион согласно со она што го востановил во завештанието“ – се жали некојси Саприон – „таа притиснатата од сознанието за она што го приграбила од покуќнина и од складирани работи, но и многу други работи кои не беа малку, ме нападна со Серен, кој се вика и Тиберин, поранешен гимнасиарх и маж на нејзината сестра, и не само што ме нападнаа туку ми ја искинаа облеката сакајќи да ме лишат од моето. Затоа, го поднесувам овој документ, барајќи да биде регистриран како сведоштво, додека [да започне] процесот против нив, кое ќе ми биде зачувано како одбранбен говор за сите права што ги имам.“ (18)

Додека ги читаат ваквите „извори во прво лице“, читателите стануваат свесни дека сите нивни заклучоци се, во суштина, субјективни. Несогласувањата на обичните читатели во врска со толкувањето на документот всушност се многу слични со несогласувањата на историчарите и на филолозите. Низ оригиналните документи, читателите осознаваат два клучни факти: дека во секој запис за историски настан се огледа личната, општествената, политичката или економската заднина на учесниците; и дека и самите тие внесуваат во приказната свои сопствени предрасуди, обликувани од нивни лични ситуации и од совремието во кое живеат. На крајот на целиот процес, станува јасно дека историјата, всушност, може да постои само во облик на толкување – и тоа субјективно толкување.

Задачата да се соберат и да се преведат извори за вљубеникот и читателот, еднакво како и за студентот и професионалецот, трае повеќе од петстотини години, уште откако филолозите почнале да собираат ракописи, преписи и хроники во збирки погодни за читање и учење. Едно време и папирологијата станала врвно популарна и модерна; Теодор Момзен наводно изјавил дека дваесеттиот век ќе биде век на папирологијата, како што неговиот деветнаесетти век бил век на епиграфијата. Оваа изјава добро ни го доловува ентузијазмот што се јавил кон крајот на деветнаесеттиот век откако излегле на виделина неброени нови папируси со книжевни, правни и историски текстови. Времи-

њата биле возбудливи: сите биле убедени дека папирусите ќе ги зацврстат темелите на класичната филологија и античките студии, а во следните неколку децении, значаен удел во објавувањето на секој прочитан папирус имале и правниците, и историчарите на правото.

Денес работите стојат малку поинаку. Процесот на објавување папируси продолжува со постојан ритам од неколку стотици годишно, а илјадници сè уште чекаат да бидат објавени. Освен папирусите од Египет, на виделина излегуваат и бројни документи од блискиот и средниот Исток. Иако многу од текстовите се приватни правни инструменти и акти на римската администрација, учеството на експерти по римско право во целиот процес е сè помало. Живееме во време на тесни специјализации, каде секој е експерт во своето минијатурно парче од хуманистиката, додека со другите области има мал или никаков допир, а најчесто ни интерес; во меѓувреме, и папирологијата се издвои како посебна дисциплина, водена од стручњаци на кои таа им е најтесна специјалност, а со помал удел на историчарите и филолозите.

Ова е жално поради многу нешта, но тука ќе издвоиме само две. Прво, овие и ваквите текстови ни даваат јасна слика за влијанието на римското присуство дури и пред триумфот на Октавијан и пред паѓањето на Египет под римска власт; а тоа не било безначајно, како што ни сведочи користењето на латинска синтагма во еден натпис за азил, за да им се стави до знаење на римските војници дека натписот ги засега и нив. Според сè, арапското освојување во 641 н.е. ѝ ставило крај само на римската власт, а не и на римското општествено устројство. Арапите ги презеле римските административни структури на земјата, а населението продолжило да се служи со правните одредби од времето на доцната Империја, дури и во документите напишани на грчки и на коптски. Во една поширока смисла, римскиот период во египетскиот папиролошки материјал траел најмалку 900 години. Второ, општествената лепеза што ја покриваат овие документи донекаде се преклопува со областите за кои знаеме од книжевноста, но не се совпаѓа целосно. Книжевната традиција на грчката и римската антика не се интересира за реалниот живот на луѓето од најдолните слоеви на општеството, или за деталите од секојдневната работа на државните чиновнички служби; уште помалку за начинот на кој повеќето жители заработувале за леб или секојдневно си ја практикувале религијата; а најмалку, пак, за положбата и општествената активност на жените. Ова се само неколку од десетиците области на јавниот и приватниот живот кои ги нема во делата на античките историографи. А во реалниот, секојдневен живот, овие области си барале детална документација, која барем донекаде фрла светлина и ги пополнува празнините во нашите знаења. Иако папирологијата не ѝ е потесна специјалност,

приредувачката храбро зачекорува на оваа територија, и тоа со манир на класичните филолози од минатото, кога преводот од класични јазици, филолошкото толкување и текстуалната критика беа обединета научна пракса.

Ова кај нас воопшто не е лесно. Вон нашите граници, нови и нови преводи на класичните текстови се објавуваат со чудесна живост. На десетина години се објавуваат преводи и препеви на Хомер, грчките трагедии и римските историографи; на преводите и препевите соработуваат и луѓе што не се универзитетски професори, па дури и такви што не се античари, туку уметници или поети; во Европа, и особено во САД, превладува ставот дека преводот им користи не само на научниците и професорите како бранители на сопствените дисциплини, туку на целото општество. Преводот е најдиректен пат за споделување на убавината и полезноста на класичните текстови во најширок круг луѓе, а некој веќе согледал зошто на западната интелектуална сцена ѝ треба уште една верзија на Хомер или на Аристофан. Кај нас, дури и најупатениот читател ќе изброи не повеќе од вкупно триесетина преведувачи од класични јазици, а во моментов можеби и не повеќе од десетина ентузијастички, класични филолози и античари, кои упорно пловат спроти ветрот на македонската современост. Малкумина сме, а да се преведува од старогрчки и латински е макотрпна работа; особено, пак, е тешко да се преведуваат текстови од папируси, и според сè, ми се чини дека кај нас тоа досега не било правено. Оригиналните изданија на папирусите содржат текст кој во одредена мера е веќе расчистан и сигурен, но во нив се јавуваат имиња и зборови кои не му се познати ниту на класичниот филолог, ниту на читателот. Постојано се јавуваат нови, нестандартни и досега не осведочени грчки зборови, а личните имиња и топонимите, иако напишани со грчко писмо, најчесто имаат непознато потекло; понекогаш можат да се објаснат преку коптскиот јазик, а почесто остануваат необјаснети, зашто не знаеме од каде потекнуваат. Често сме расположени да претпоставиме дека антиката ни е позната, разбирлива и блиска, многу поблиска од некои други современи литератури и општества од кои сме просторно оддалечени; текстовите на папируси нè потсетуваат дека одредени аспекти на античкиот свет навистина ни се добро познати, но дека има и други, кои ги доживуваме како сосем различни, неразбирливи и туѓи.

Дури и кога ќе се надминат сите овие неприлики, останува прашањето – како да се пренесе ваков специфичен оригинален текст, и како да се пренесе општата слика и смисла на документот на читател кој нема речиси ништо заедничко со оваа проблематика? Има многу дефиниции за тоа што претставува добар и издржан превод, и сигурен сум дека најголемиот број читатели на книгава добро ги знаат. Според едни, преводот треба да биде „не премногу слободен, не премногу

буквален, имитација, а не адаптација на оригиналот“; според други, треба да е „верен на јазикот на оригиналниот текст, но и на јазикот на кој се преведува; верен на она што е напишано, но и на неговиот дух“. А во случајов можеби е најубава една од најкусите дефиниции: дека преводот треба да е точен, разбирлив и читлив. Токму каков што е преводот на Даниела Тошева, која – како и сите ние – плови спроти ветрот, сè дури ветрот не го смени правецот.

Проф. д-р Војислав Саракински